

HÜMANİZMANIN SOSYAL ŞARTLARI

Ticaret dünya ölçüsünde bir şekil almadan önce, ticaret sermayesinin hareket sahası, hemen hemen, ayrı ayrı memleketlerde dar hudutlu iç pazarlara inhisar ediyordu. Dünya ticareti sadece ticaret sermayesinin hareket alanını genişletmekle kalmadı, paranın çok mühim bir kısmının bazı şahıslar elinde toplanmasına da sebep oldu. Ticaret sermayesi başlı başına yeni bir devir, istihsal de yeni bir hususiyet yaratmadı, zaten vaziyeti de buna elverişli değildi. Fakat o, iptidaî teraküm devrinde modern istihsal için lüzumlu olan bir sıra şartları olgunlaştırmıştı ki rolü ve önemi de buradadır. Bu devirde herhangi bir para veya mal sahibinin sermayedar vasfını hakkı ile kazanabilmesi için onun istihsale sürdüğü asgarî paranın ortaçağdaki benzerlerinin azamisinden fazla olması şarttır, işte dünya ticareti buna imkân vermiştir. Bazı kim-selerin elinde birçok paraların terakümü yeni istihsal şartlarını hazırlamış oluyordu. Bu suretle yer yer manüfaktürler kurulmuş, geniş istihsal faaliyeti başlamış bulunuyordu, istihsalde tatbik edilmekte olan teknik ve pratik bilgi alanında hakikî teknik inkılâp ayaklı dokuma tezgâhının, su değirmeninin, tabı makinesinin, pergerin vesairenin kullanılmasından sonra, 15 inci yüzyılın sonlarında vukua gelmiş ve istihsalde de daha ileri götürmüştü.

Yeni istihsalin ortaya çıkması ile maddî hayat şartları yeni bir şekil almakta idi. Ortaçağ feodal istihsalinin temeli yıkılmakta idi. Burjuvaların Ortaçağ nizamı içinde kazandıkları mevki artık kendilerine dar geliyor, derebeylik sistemi onların serbestçe inkişafına mani oluyordu. Burjuva münasebetleri ile feodal dünya arasındaki tezatlar zamanla barışmaz ve keskin bir hal almıştı. Bu tezatlar bilhassa ideoloji sahasında, en çok ilimde kendini gösteriyordu. Ortaç ilmi -tabir caizse- kilisenin elinde âciz bir âlet derekesinde idi. Onun, iman şeklinde konulan tahditlerden dışarı çıkmasına müsaade edilmezdi. Ortaçağ dogmatizmi artık yeni şartlar, yeni ihtiyaçlara cevap veremiyordu. Adım adım ilerliyen ilmin de kiliseye başkaldırması suretile ortaçağ fikir sisteminin bütün mirası ile ilgisini kesen büyük bir inkılâp vücuda geliyordu. Bu büyük ilim hareketine karışanlar arasında Bruno gibi, Galile gibi her türlü sınıf ve zümre hudutlarını aşan, kayıt tanımayan dev şahsiyetler vardı. Bunlar bilgiyi halka kadar indirdiler. Hattâ içlerinde Servet gibi bilgiyi halk hareketlerine bağlayanlar bile çıkmıştı. Diğer taraftan sınıf ve zümre menfaatlerine bağlı burjuva çevreleri bu ileri hareketi müsamaha ile karşılayamayacak kadar dar zihniyetle hareket etmekten kendilerini alamıyorlardı. Meselâ, İspanyalı âlim Servet, engizisyonlardan sarfınazar, Calvin gibi ileri bir burjuva ideologu tarafından ateşe yakılmak cezasına çarptırılmıştı.

Yeni burjuva dünyasının inkılâpçılığının tezahür ettiği diğer bir saha da sanat ve edebiyattır. Rönesans ve hümanizma.

Hümanizma ilk olarak 14 üncü yüzyılda İtalyada başlamıştır. Kapitalist istihsalin başlayışı bakımından İtalyada iktisadî inkişaf o zaman her memlekette ileri idi. İtalyanın ekonomik gelişmesi en yüksek haddini 14 üncü ve 15 inci asırlarda bulmuştur.

Bu tarihlerde Akdenizin bütün ticareti, şark memleketleriyle olan bütün mal mübadelesi İtalyan tüccarların elinde idi. Bütün Avrupada İtalyan mahsulleri, bilhassa çuha, ipekli ve pamuklu dokumaları, silâh ve camları piyasaya hâkimdiler. Para ve kredi münasebetleri her yerden fazla ileri gitmişti. Rönesans tarihinde Floransanın en mühim rolü oynayışının sebebi de iktisadi inkişafında diğer İtalyan devlet ve şehirlerine nazaran buranın daha ileri gitmiş olmasıdır. Burada 14-15 inci asırlarda bütün dünyaca şöhretli Mediçi, Sauli, Strozzi, Albizzi gibi bankerler vardı, ki bunlar batı Avrupa feodallerinin, bilhassa İngiliz kurallarının hazinelerini besliyorlardı. Roma papalığının gelirinin mühim bir kısmı da bu bankerlerin elinden çıkardı. Bu sırada Fransanın en ileri ticaret merkezi olan Liyon âdeta İtalyan bankerlerinin bir şehri idi. Floransada aynı zamanda mühim bir kısmı İngiltereden, İspanyadan satın alınan yünlerle dokunan oldukça geniş bir dokuma sanayii vardı. Kapitalist tipte işletmeler ilk defa burada meydana gelmişti. Onun için İtalyanın, bilhassa Floransanın hümanizmanın beşiği olması tesadüfi değildir. Ortaçağ feodal istihsalinin temelleri yıkıldıkça, ideolojik üstyapısının da yıkılması tabii idi. Yeni istihsalin hususiyetlerini doğuran şartlar muhteva ve şekil bakımından yeni bir ideoloji de doğuruyordu. Ortaçağ skolastiği, mistisizmi yeni ihtiyaçları karşılayamaz, yeni kültürü çevreleyemedi. Ortaçağ ideolojisinde bütün dünya nimetlerinden feragat başlıca unsuru teşkil ediyordu. Fâni olan insana dünya hâdiseleri gibi bayağı işlere ehemmiyet vermemek, ahiret için yaşamak ve çalışmak telkin ediliyordu. Kilise ve Ortaçağ taassubu ilme hayat hakkı vermiyor, insana düşünce ve vicdan serbestliği tanımıyor, siyasî ve iktisadî kuruluş da insanlığın ilerlemesine engel oluyordu. Onun için gözler kadîm Yunan ve Romaya çevrildi. Orada Yunanistanın dahili inkişafını, kurduğu demokrasi rejimi ile en yüksek ve parlak baharına ulaştıran; zengin, fakir, kibar, alelade herkesin müsavi vatandaşlar olduğunu iddia eden bir Perikles vardı; Sokratlar, Eflâtunlar vardı. Romada Plebiyenlerin Patrisyenlere karşı inkılâpçı hareketlerinin rehberi Gracchus'ler, Marius'ler, insanların hür ve eşit doğduklarını haykıran Ulpus'ler vardı. Antik sosyetenin müterakim hazineleri yeni kültür için lüzumlu ilk maddeleri genç burjuva mümessillerine bol bol veriyordu. Onun mirası içinde ortaçağ asetizmine (dünya nimetlerinden yüz çevirme) karşı mücadele için kuvvetli kaynaklar vardı. Genç burjuvazi kadîm cemiyetin dilinde ve lâik kültüründe feodal ideolojiye karşı mücadelesi için hazır bir silâh bulmuştu.

Yeni cereyanın mümessilleri insanı esas olarak aldılar. Fert olarak insanın menfaati ve hakları ön safa geçti. İnsanı tetkik eden ilimler yeniden başgösterdi. Ortaçağda durakalmış olan insanlık kültürü eski cemiyetin ilim, felsefe, sanat sahasında yaratmış bulunduğu şeylerin yeniden ihyası şeklinde devam etti.

Hümanizma ferdiyetçilik bayrağı altında inkişaf ediyor, ferdin kilise zincirlerinden kurtulmasını istiyordu. Rönesans ferdiyetçiliği, sonradan iş bölümünün çok keskinleştiği, sınıf tezatlarının çok daha derinleştiği zamanlara ait burjuva ferdiyetçiliğinden tabii ki çok farklı idi. Bu ferdiyetçilik her şeyden önce feodal kuruluşun ezgisine, doğuştan asalet hiyerarşisine karşı çevrilmişti. Petrark, "Asil olmamakla insanın şerefi bozulmaz"; Braccolini, "şeref ve asalet insanın kendi kabiliyetleri ile ölçülür, yabancılarınkı ile değil. Bizden asırlarca evvelki ve bizimle hiç irtibatı olmayan bir şeyin bizimle ne alâkası olabilir?" diyorlardı. İnsanlar ve milletler arasında

yükseklik, aşağılık diye derin bir fark uçurumu bulunduğunu iddia eden kimselere zamanımızda bile rastladığımızı göre bu Rönesans mümessillerinin ne kadar büyük, ne kadar geniş görüşlü oldukları kendiliğinden meydana çıkar.

Bununla beraber hümanistler asıl feodal nizama karşı mücadele edememişlerdir. Başlangıç sıralarında hümanistler milli dillerle yazdılar, zamanlarının siyasi hâdiselerine karıştılar. Demokratik temayüller her ne kadar bazılarında kendini göstermiş idiye de daha 16 inci asrın başlangıcında bunların büyük bir kısmı şiddetli bir buhran geçirdiler. Bunun da iktisadî sebep ve şartları vardı. Şöyle ki, 15 inci asırda İtalyan şehirlerinde ilk inkişafa başlayan kapitalizm İspanyanın sahil şehirlerine geçti. Bu asrın sonunda dünya pazarlarında olan inkılâp ve 15 inci asırda Türkiyenin zaferleri ile bağı Bizans yıkılışı gibi iktisadî hâdiseler, 16 ncı yüzyıldaki büyük coğrafya keşifleri üzerine ticaret yollarının Akdenizden Atlantik okyanusuna geçişi, İtalyan iktisadiyatının 16 ncı asır başlarında sukutunu hazırladı. İşte bu iktisadî dekadans ve feodal reaksiyonun zaferi neticesinde hümanistlerin çoğu, artık bilhassa sanat, filoloji ve tarihle uğraşmakla iktifa ettiler. Gerçi bu sahalarda onlar ölmez eserler verdiler, fakat ideoloji sahasında Ortaçağa karşı cezrî ve katî bir yenilik gösteremediler. Hümanizma ticaret ve maliye burjuvaları arasında kendisine dayanaklar buldu, ona aynı zamanda yüksek asılzadelerden katılanlar da oldu, içlerinde kardinaller de vardı, hatta iki tanesi sonradan papa bile olmuştu. Ruhanilere, kilise asetizmine karşı mücadelede en ileri gidenler bile ateizme kadar işi vardiıramadılar, hatta içlerinden bazıları papalık makamına karşı bile dil uzatmaktan çekindi.

Eski hümanistler bilhassa iki kaynaktan faydalanmışlardı. Birisi halkın yaratılış kabiliyeti, diğeri de antik kültür. Esas itibari ile her ikisini de kullandıkları halde, ikiden birinin temel olarak alınması bu kültürde iki cereyan uyandıırıyordu. Fakat halk pek ender olarak esas sayılıyordu, bu hususta gayet ihtiyatlı ve çekingen davranılıyordu. Bu kültürün halkçı karakteri zayıfladıkça, eskilik karakteri ağır basıyordu. Rönesansın şekli halk kitleleri ile seçme zümre arasına aşılmaz bir diyar koyuyordu. Hümanizmaya nüfuz edebilmek için lâtinceyi, eski yunancayı, sonraları da ibraniceyi bilmek icap ediyordu. Hümanistler bu suretle akademilerde veya sair yerlerde yalnız birbirlerine bağı hususî bir tekke vaziyetine tereddî ettiler. Yeni burjuva kültürünün kurucuları halka yabancılaştılar. Yeni tahassüs ve fikirlerle değerli sanat eserleri yarattılar, fakat bu eserleri kilisenin ve feodal idarecilerin emrine tahsis etmiş oldular. Papalığın yalanlarını ve fenalıklarını meydana çıkaran vesikalar buldular, bu tarihî vesikaların tenkidi için usuller yarattılar, fakat bu usulleri aynı papaların, aynı idarecilerin ellerine verdiler. 1347-1354 senelerinde Romadaki halk ayaklanması ve 1378 de Floransadaki inkılâpçı hareketler, hümanistlerin halk yığınlarından kati surette ayrılması için bir vesile oldu. Ve bu ayrılış hümanistlerin tenkit ve hücum ettikleri feodallere yakınlaşmalarına sebep oldu. Pratikte, hümanistlerle idareci sınıflar arasındaki hudut ne kadar çabuk ve kolay kalkıyordu.

Bununla beraber hümanistlerin müsbet taraflarını da inkâr etmemek lâzımdır. Hümanist felsefe ilk devirlerde hâkim olan lâtin-Roma numunesini diriltmekle başladı. 15inci asrın ortasında Yunan orijinallerinin zenginliklerine sahip oldu. Petrark İtalyan hümanizmasının ilk devresinin en karakteristik şahsiyettir. O, eski Roma kültürüne ait bütün vesikaları ihtimamla toplamıştı. Her ne kadar ideolojisinde fe-

odalizmin ve kilisenin tesirleri görülürse de İtalyanca yazdığı şiirlerinde yeni zamanın sanatkârane akisleri de bulunmaktadır. Ondaki tabiat ve yurt sevgisi de buradan gelmektedir. Petrark'ın arkadaşı Boccace Ortaçağ mistisizmine ve asetizmine karşı daha katî olarak mücadele etmişti. Cumhuriyeti zalimlere karşı müdafa etmişti; o, dinler arasında bir fark gözetmezdi. On beşinci yüzyılda İtalyan hümanizmasının en kuvvetli mümessili olan Balla durgun ananeciliğin düşmanı idi. Şiddetli hücumlarını yalnız skolâstiklere değil, antik cemiyetin eserlerini tenkit gözünden geçirmeden benimseyen herkese karşı tevcih etmişti. Hattâ İsa'ya ve dine karşı vaziyet almıştı. Kaderin ilâhiliğine inanmayan Pico de la Mirandola ve açıkça din aleyhtarlığı yapan Pompanazzi İtalyan hümanizmasının birinci devresinin en kuvvetli, en unutulmaz şahsiyetleri idiler.

Yukarıda izah ettiğimiz iktisadi sukutundan sonra İtalyada sanatkârların, işçi ve küçük tüccarların vaziyeti dehşetli sarsıldı. Elllerinde büyük paralar biriktirmiş bulunan kuvvetli İtalyan burjuvaları daha uzun zaman bütün Avrupa ölçüsünde mühim roller oynamışlardı. Onlar yine müthiş bir lüks hayat sürüyorlardı. Zenginlerin bu çok müreffeh ve müsrif yaşayışı ile halk yığınlarının düştüğü sefalet İtalyan sosyete içinde derin bir farklılaşma doğurmuştu. Bununla beraber 16 ncı asır, İtalyada, evvelki iktisadî parlaklık neticesinde doğmuş bulunan sanat, felsefe ve ilmin parlak olduğu bir devir olarak vasıflandırılabilir. Fakat artık İtalyan monopolü kalmamıştı, maziye karışmıştı.

15 inci yüzyılın sonunda hümanizma Garp Avrupasının diğer memleketlerinde de inkişafa başlamıştı. İtalyan hümanizması öteki memleketlere muhtelif kanallarla girmişti. İtalyan üniversitelerine diğer memleketlerden birçok gençlerin tahsile gelişi, muhtelif aralarla Fransız kırallarının ve Alman imparatorlarının İtalyaya seferleri dönüşlerinde bir çok İtalyan sanatkârlarını beraberlerinde alıp gelmeleri, İtalyan hümanistlerinin bazılarının diplomatlık gibi resmî sıfatlarla öteki memleketlere seyahatleri buna çok müessir olmuştu. Fakat garbi Avrupa hümanizmasının inkişafı üzerinde mahallî tarihî şartların tesiri muhakkak ki daha fazla idi. Şehirlerin inkişafı, kapitalist münasebetlerin tekâmülü, burjuvazinin gelişmesi, derebeyliğin geçirdiği buhranlar yeni kültürün inkişafı ve yayılması için en müsait şartları teşkil ederler. Bundan dolayı Batı Avrupa hümanizmasında derebeylik ideolojisine karşı protesto İtalyadakine nazaran daha şiddetli ve açık olarak görünüyordu. Şimal hümanizması denilen garp memleketlerindeki hümanizmanın İtalyadakine nazaran başlıca hususiyeti tekâmülü bakımından Luteranizm, Anglikanizm, Kalvenizm gibi reformasyon hareketleriyle bağlı olmasıdır. Hümanizma reformlardan önce vardı ve ona yol açıyordu, diğer taraftan da dinî mücadeleler hümanizmanın ve avakibinin karakteri üzerinde tesir ediyor, onu değiştiriyordu. Bilhassa protestanların katolik kilisesi otoritesine karşı ayaklanmalarının bunda büyük ehemmiyeti vardı. Reformasyon hareketleri esas bünyesi itibariyle hümanizma ile sıkı sıkıya bağlı olduğu halde, reformasyon rehberlerinin pek çoğu hümanist harekete düşman veya alâkasız bir vaziyet aldılar. Derebeylik ideolojisine ve sistemine karşı savaşılan hümanistlerin en kuvvetlisi olarak tanınan Roterdamlı Erasmus protestanizme yaklaşmış fakat ona katılmamıştı. Maamafih Fransada Lefevre d'Étaple, Almanyada Ulrich von Gutten gibi hümanistler refomasyona doğrudan doğruya bağlanmışlardı. Fakat o zamanlar-

da reformasyon hareketi artık hümanizmanın bir inkârı gibiydi.

Rönesans kültürünün halktan uzaklaşması, mevcut kuruluşa intibak etmesi bazan onun hayatına mal olmuş, bazan da bir feodal-şövalye kültürü haline tereddisini mucip olmuştur. Bu, bilhassa Fransız Rönesansında kendini göstermiştir. Fransa'da birinci Fransuva devrinin muzafferiyetleri, derebeylik dağınlığının kısmen ortadan kalkışı, Romaya karşı mücadele, Fransız kilisesinin istiklâli, yeni kültürün yayılması için elverişli şartlar vazifesini gördüğü halde Fransız saray ve asilzadeleri Rönesansın dış görünüşünü kabul ettiler; mimarisini, resim ve heykelini aldılar. Filhakika ilmî faaliyetlerin ve ilmî tenkitçiliğin serbestliğini kendisine baş şiar edinen ve bunu en keskin bir silâh olarak kullanan en büyük ve birinci Fransız hümanisti Rabelais halk dilinde yazmış, mevcut kuruluşu tenkit etmişse de Fransız hümanizmasına damgasını vuramamıştır. Diğer memleketlerde, İngilterede ve Almanyada, halka daha yakın Thomas Moor gibi hümanistler çıkmışsa da bunlar da fiilî inkılâpçı görüşlere kadar ileri varamamışlardı.

Elhasıl Rönesans kültürü feodalizme, kiliseye karşı müteveccihetti. Fakat bu kültür zamanın eski unsurlarını içinden tamamıyla atamadı. Bundan dolayı da bu devrin felsefesi, ilmi, sanatı keskin tezatlarla dolu idi. Eski hümanizma derebeyliğe ve derebeylik sisteminin en büyük beynelmilel merkezi olan ve derebeylik numunesine göre kendi hiyerarşisini kurmuş olan ve aynı zamanda katolik toprak mülkiyetinin en aşağı üçte birini elinde tutmakla en büyük derebeyi sayılan Roma katolik kilisesine karşı en şiddetli mücadele safhasında bile, halkın menfaatini de temsil ettiği halde ona yabancılaşmış, ondan uzaklaşmış, netice itibariyle idareci sınıfların menfaatine uymuştu.

On sekizinci yüzyılda büyük Fransız inkılâbı ile Fransada en yüksek ve kuvvetli safhasına ulaşan demokratik hümanizma derebeylik kuruluşunun yıkılışı içinde muhakkak ki bütün halkın menfaatini de temsil ediyordu. Fakat bu burjuva hümanizması kendi sınıfının kurtuluş ve kuruluşunu temin ettikten, kendi ihtiyaç ve istekleriyle çevreledikten sonra bu yeni kuruluşun müdafaasını üzerine almış, netice itibariyle bu durumdan şiddetle zarar gören halk yığınlarına karşı düşman bir cephe kurmuştur. İnsan değer ve serbestliğini, insan haklarını esas mevzu olarak ele alan hümanizmanın muhtelif devirlerde, muhtelif içtimaî kuruluş şartları altında insanlar arasındaki münasebetler ayrı ayrı olduğuna göre, yeni vaziyet ve şartlara uygun, başka esas ve istikametler üzerinde yürümesi tabii ve lâzımdır. Yoksa artık sosyetenin yeni ihtiyaçlarına cevap vermekten âciz olan eski kültürün devamını temin etmekten başka bir şeye yaramaz. Bu itibarla devrimizde de hakikî hümanizmanın basit ve alelade bir an'ane tekrarcılığından, önceki devirlerin eskimiş ve kıymetini kaybetmiş çerçevesinden çıkarak karşılaşması, bugünkü insanlığın muztarip olduğu şartlara karşı amansız bir cephe kurması icap eder. Yabancıların istilâsı altında kalan milletlerin maddî ve kültürel kurtuluş ve istiklâllerini sağlıyan, çok sıkı bir iş bölümü ile fertlerin şahsiyet ve kabiliyetlerini öldüren iktisadî soygun şartlarına karşı fertlerin siyasî ve iktisadî eşitliğini tekeffül eden, ırk, milliyet, din farkı gözetmeksizin bütün insanların siyasî hürriyet ve müsaviliğini kabul eden bir zemin üzerinde yürümesi lâzım gelir.

Adımlar, Sayı 8, Aralık 1943